

SÜLI ATTILA

KÉT VISSZAEMLEKEZÉS AZ 1849. ÉVI ERDÉLYI HADJÁRATRÓL

Bevezetés

■ Az 1848–49. évi szabadságharc erdélyi hadjárata bővelkedik az eseményekről készített kisebb-nagyobb terjedelmű naplókban és visszaemlékezésekben. Ezek közül kiemelkedik a 15. (Mátyás) honvéd huszárezredben szolgálók teljesítménye, akik a honvéd hadsereg többi alakulatához mérten is a legtöbb ilyen jellegű kútfőt hagyományozták az utókorra.¹

Ezek az eddigi ismereteink szerint az alábbiak:

Fsz.	Visszaemlékezés	Lelőhely, megjelenés
1.	Szentkatolnai Bíró Lajos ²	Nyárády Gábor: <i>Elfelejtett írás Bem tábornok erdélyi hadműveleteiről. Szentkatolnai Bíró Lajos emlékezései.</i> Hadtörténelmi Közlemények 106. (1993) 2. sz. 107–127.
2.	Bíró Sámuel visszaemlékezése	Magántulajdon. Közli: Süli Attila: <i>Bíró Sámuel visszaemlékezése.</i> In: <i>Hadtörténelmi Múzeum Értesítője.</i> 16. Bp., 2016. 91–122.
3.	Csiszér Gábor ³	Eredetije Kolozsváron, Böződi György hagyatékában, az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárában. Közli: Süli Attila: <i>Csiszér Gábor Mátyás-husár visszaemlékezése.</i> In: <i>Acta, Siculica. A Székelyen Nemzeti Múzeum Évkönyve.</i> 2016–2017. Sepsiszentgyörgy, 2019. 253–270.
4.	Dercsényi László ⁴ naplója	Kézirat. Dobák Géza magángyűjteménye. Közli: Süli Attila: <i>Dercsényi László visszaemlékezése a szabadságharc végnapjairól és a kényszorsorozásáról.</i> Fons 29. évf. (2022) 4. sz. 481–493.

Jelen forrásközlés az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával és az NKFI Hivatal által kibocsátott támogatói okirat alapján (száma: FK 137816), valamint a Károli Gáspár Református Egyetem támogatása révén valósult meg.

5.	Dercsényi László visszaemlékezése	Kézirat. Dobák Géza magángyűjteménye. Közli: Süli Attila: <i>Dercsényi László huszárcapitány visszaemlékezése</i> . Hadtörténelmi Közlemények 135. évf. (2022) 4. sz. 897–950.
6.	Dercsényi Kálmán visszaemlékezése	Kézirat. Dobák Géza magángyűjteménye. Megjelent: <i>Bem tábornok téli hadjárata</i> . Bp., 1896.
7.	Eszterházy Kálmán gróf ⁵	Hegyesy Vilmos: <i>Gróf Eszterházy Kálmán életéből</i> . Erdélyi Múzeum 33–34. (1916–1917.) 11–12. sz. 24–51.
8.	Fekete Ferenc Kossuth-huszár naplója	Erdélyi Múzeum 21. (1904) 7. sz. 381–396. Közli: Pap Domokos.
9.	Imreh Sándor ⁶	Megjelent: <i>Visszaemlékezés az 1848–49-ik évi szabadságharcra Erdélyben</i> . S. a. r.: Pászti László. Bp., 2003.
10.	Jakab Elek ⁷	Megjelent: <i>Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések</i> . Bp., 1880.
11.	Kinizsi István ⁸	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történelmi Intézet. Kolozsvári Fiókkönyvtár. Megjelent: <i>A „Sánta Huszár” naplója. – Történelmi emlékek az 1848–1849-es magyar szabadságharc katonáinak emigrációs életéből</i> . Veress Endre nyomán sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Sebestyén Mihály. Marosvásárhely, 1999.
12.	Koós Ferenc ⁹	Megjelent: <i>Életem és emlékeim. 1828–1890</i> . I–II. Brassó, 1890.
13.	K. Horváth Ignác ¹⁰	Megjelent: <i>Töredékek az 1848 és 1849-ki székely hadjáratokról</i> . In: Határvidék. I. Sepsiszentgyörgy, 2003. 7–52. S. a. r.: Demeter László.
14.	Máday Ferenc ¹¹ : Háromszéki viszonyok	Megjelent: <i>Martius Tizenötödike</i> 2. (1849) 90. sz. 1849. május 29. 350–352. Kritikai közlése: Süli Attila: <i>Máday Ferenc Mátyás-huszár százados visszaemlékezése Háromszék önvédelmi harcáról</i> . Korunk 27. (2016) 12. sz. 100–106.

15.	Szalai Elek ¹² visszaemlékezése	Megjelent: Hadtörténelmi Közlemények 106. évf. (1993) 1. sz. 145–173. és Lenkefi Ferenc: <i>Az „obsitos” hazatér – Szalay Elek visszaemlékezésének vége.</i> Hadtörténelmi Közlemények 130. évf. (2017) 3. sz. 816–826.
16.	Szász Lajos ¹³	Szász Lajos: <i>A vöröstoronyi csata. 1848–49.</i> Történelmi Lapok 3. (1894) 3. sz. 152–154., 161–162.
17.	Szerdahelyi Kálmán ¹⁴	Megjelent: <i>Színészeink a szabadságharcban. Szerdahelyi Kálmán: honvédkoromból.</i> In: Kunsági [Illésy György] – Potemkin [Ödön]: <i>Honvédvilág.</i> I. Pest, 1868. 129–136.
18.	Székely Gergely ¹⁵	Megjelent: <i>Hetvenhárom év itthon.</i> Brassó, 1895.
19.	Vajasdi Lajos visszaemlékezése	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történelmi Intézet. Kolozsvári Fiókkönyvtár. Megjelent: Süli Attila: <i>Vajasdi Lajos Mátyás-huszár visszaemlékezése.</i> Lymbus. Magyarországtudományi Forrásközlemények 2017. 297–332.
20.	Veres Sándor emlékirata	Megjelent: Seres András: <i>Szemtanúk vallomásai az 1848–49-es szabadságharcról.</i> 1992. 8–22.
21.	Nagy Sándor visszaemlékezése	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történelmi Intézet. Kolozsvári Fiókkönyvtár. Megjelent: Süli Attila: <i>Nagy Sándor Mátyás-huszár visszaemlékezése a szabadságharc alatti tevékenységéről.</i> Korunk 28. évf. (2017) 9. sz. 113–120.

A fenti összegzésből is láthatjuk, hogy a visszaemlékezések tekintetében az ezred a szabadságharc alakulatai között az első helyen áll.

A 15. (Mátyás) huszárezred a szabadságharcban

■ Korszakunkban a lovasság könnyű- és nehézlovasságra tagolódott. A császári-királyi haderő huszársága 12 ezredből állt, melyek teljesen magyarországi kiegészítésűek voltak. 1848 őszétől az utóbbiakhoz hat újabb, honvéd huszárezredet állítottak fel. (13–18.) A könnyűlovasság feladata a felderítés, rajtaütés, előőrsi szolgálat és a portyázás, illetve az

ellenséges felderítés megakadályozása volt. A huszárezredek nyolc századból álltak, melyekből két század képezett egy osztályt. Az osztályokat vezénylőjükről ezredesi, alezredesi, 1. őrnagyi és 2. őrnagyi osztálynak nevezték.¹⁶

A 15. (Mátyás) huszárezred kolozsvári osztályának szervezését 1848 júliusában kezdték meg Mikes Kelemen¹⁷ és Bethlen Gergely grófok¹⁸. Augusztus végétől Berzenczey László kormánybiztos – a Kossuth Lajos pénzügyminisztertől nyert felhatalmazás alapján – a Székelyföldön újabb négy osztály szervezését kezdte meg. Így az alakulat a huszárezredek közül egyedülként nem négy, hanem öt osztályból, vagyis tíz századból állt. Nevük a Kossuth-lovagokról Hunyadi-, majd Mátyás-huszárokra változott. Az alakulat kolozsvári osztálya (Mikes őrnagy) 1848. november közepétől a Partiumba szorult, és az erdélyi magyar hadtest állományához tartozott. A székelyföldi Mátyás-huszárok pedig Háromszékre vonultak vissza, ahol derekasan kivették részüket a törvényhatóság önvédelmi harcából. A kolozsvári osztály a december közepétől, József Bem vezérőrnagy irányításával kezdődő magyar ellentámadás első jelentősebb összecsapásában, a december 20-án vívott zsidói ütközetben kitüntették magukat. Időközben Észak-Erdélyben újabb két századot szerveztek (2. osztály), ennek parancsnoka Pálffy Domokos¹⁹ őrnagy lett. A Mátyás-huszárok végigharcolták Észak-Erdély és a Székelyföld felszabadítását, jelen voltak Nagyszeben 1849. január 21-i sikertelen ostrománál, ahol parancsnokuk, Mikes ezredes hősi halált halt. Január végétől tovább folyt az ezred szervezése, a Székelyföldön Gál Sándor²⁰ ezredes irányítása alatt újabb négy századot állítottak fel. Ezen két osztály részt vett Dél-Erdély visszafoglalásában, 1849 márciusában. Az utóbbiak közül egy osztályt Bem áprilisban a Temesköz felszabadítására magával vitt, ezen két század már nem tért vissza Erdélybe, hanem a délvidéki IV. hadtest alárendeltségébe került, és a szabadságharc bukásáig itt tevékenykedtek. Többek között a július 14-én vívott kishegyesi ütközetben is jelen voltak. Ezalatt Erdélyben felállították az ötödik osztályt is, bár az utóbbi felszerelése már komoly nehézségekbe ütközött. Az 1849 nyarán vívott erdélyi és délvidéki ütközetekben szinte mindenhol jelen voltak a Mátyás-huszárok. Legnagyobb részük felmorzsolódott az orosz-osztrák csapatokkal vívott harcokban, a maradványaik Dévánál (augusztus 18.) és Zsidónál (augusztus 25.) tették le a fegyvert.²¹

A visszaemlékező személye

■ Dercsényi Kálmán Dercsényi Ferenc fölbirtokos, Bereg megyei táblabíró és Szemere Klára fiaként született a Bereg megyei Kerepec pusztán 1824. február 28-án. Középbirtokos nemesi származású és református felekezetű volt. Számos testvére és féltestvérei közül István és László századosként szolgáltak a honvédseregben.

Jogi tanulmányainak befejezése után tiszteletbeli fogalmazó volt a fiumei főkormányseknél. 1848. április 30-tól fogalmazó volt a magyar

belügyminisztériumban. 1853-ban megnősült, felesége boronkai és nezethi Boronkay Tekla volt.

1848. augusztus 27-én belépett a „Kossuth”, a későbbi 15. Mátyás-huszárezredhez. Szeptembertől tizedes. Részt vett az erdélyi harcokban, a fogarasi ütközetben (1849. március 17.) súlyosan megsebesült. József Bem altábornagy főhadnaggyá léptette elő. Felgyógyulása után Szegeden a 18. Attila-huszárezredhez osztották be (július).

A világosi-szőlősi fegyverletétel után egy ideig bujkált, később birtokán gazdálkodott. 1860 és 1867 Zemplén megyében szolgabíróvá választották. Később közjegyző volt Homonnán. 1867 és 1890 között a Zemplén megyei Honvédegylet tagja volt. Nagymihályon, Zemplén megyében hunyt el 1893. május 6-án.²²

A visszaemlékezésről

■ A három honvédtiszt Dercsényi testvér közül László és Kálmán hagytak az utókorra naplókat és visszaemlékezéseket. Mivel mindketten a 15. (Mátyás) huszárezrednél szolgáltak, támaszkodtak egymás memoárjaira.

A Lászlóhoz köthető egyik naplót és egy visszaemlékezést – amint már fentebb jeleztem – korábban közöltem.

Dercsényi Kálmán fő műve 1896-ban napvilágot látott egy önálló kötetben, majd 1907-ben az *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* című folyóirat hasábjain folytatásokban is megjelent.²³

Természetesen ennek elkészítéséhez – László munkáin kívül – Dercsényi Kálmán támaszkodott korábban lejegyzett naplóira és később az újságok számára – elsősorban a *Budapesti Hírlap* részére – készített kisebb terjedelmű cikkeire. Az utóbbiak azonban bővebbek, az önálló kötet vonatkozó fejezeteiben leírtaknál.

Például az 1848. március eleji bécsi eseményeket, amelynek a szerző az országgyűlési ifjúság tagjaként tevékeny szereplője volt, már korábban elkészítette, és a kézirat megjelent a *Budapesti Hírlap* hasábjain.²⁴

Ebbe a sorozatba illeszkedik az itt közlésre kerülő két visszatekintés is, ezek publikálása azonban ismereteink szerint elmaradt. Hasonlóképpen kéziratban maradt a 15. (Mátyás) huszárezred első fél évének történéseit felelevenítő visszaemlékezése és az 1849. február 4–8. között írt naplója is.

Dercsényi Kálmán kézírataira Hermann Róbert hívta fel a figyelmet, naplók és visszaemlékezések Dobák Géza gyűjtő tulajdonát képezik, aki hozzájárult azok közléséhez. Segítségükért itt szeretnék köszönetet mondani.

A honvédtisztek életrajzi adatait Bona Gábor műveiből vettem át.²⁵ A forrásokat az eltérő alakok megtartásával rendeztem sajtó alá.

~~Napló~~ Töredék Dercsényi Kálmán Mátyás-huszár főhadnagy naplójából

1849. február 1-én az egész hadjárat alatt nap-nap mellett harckészen lettünk hajnalba állítva, és csakhamar végképpen ott hagytuk Szelindeket, és a szebeni útról jobbra letérve Vízakna felé vonultunk. Elindulásunkkor egy csapat gyalog az ellenség félrevezetésére Kiscsúrra ment, onnan az ellenséges előőrseket Szeben felé kikergette, és egy ~~munkács~~ töltényes szekeret, több foglyot, köztök egy orvost is ejtve visszatért Vízaknára. Vízaknára érkezve tőlünk az első század a 11-ik zászlóaljjal és 4 ágyúval b[í]rój Kemény Farkas²⁶ tordai nemzetőri őrnagy vezetése mellett egy rövid étkezés után Déva felé indított, hogy a várva várt segédc csapatok előtt az utat kitisztítsa. Eszerint László²⁷ testvéremtől, ki az első századba szolgált, elkeltt válnunk. Február 2-án Baltess²⁸ főhadnagy vezetése alatt két szakasszal N[agy]szeben felé kémszemlére lettünk kiküldve, az időjárás nagyon ködös volt, miért is nagy vigyázattal haladtunk a friss havon a N[agy]szeben felé vezető úton, meghagyván az előttünk haladó két őrszemnek, Lázár Gáspár és Bakos Mihálynak, hogy jól széjjel nézzenek, alig értünk fel azonban az első fennsíkra, egyik őrszem visszajött azon jelentéssel, hogy egy egész sereg van útba a Szászsebes felé vezető úton, odasietve csakugyan ki volt vehető, hat zászlóaljnyi gyalogság egy üteg ágyúval és kellő lovassággal.

Azon következtetésre jutottunk ezt látva, hogy Puchner²⁹ hírére vette annak, hogy az előtte való napon egy osztály indult tőlünk Szászsebes felé, vagy pedig azt hihette, hogy Bem³⁰ egész seregével elindult azon irányban, és így az ellenség a mi útetésünket célozta. Csakhamar elhatároztuk tehát, hogy Baltess bemegy szakaszával Vízaknára, megjelenteni a tapasztaltakat, én pedig szakaszommal kint maradok az ellenség további mozgulatait figyelemmel kíséreni. Alig ment el Baltess, előttünk jobbra Nagycsúrnél ágyúzás kezdődött. Bem ugyanis egy erős kémszemlét rendelt Nagycsúrra felé, ahol az ellenségnek egy előőrsi csapata volt. Az ágyúzás kezdetével az ellenséges sereg megállott, és egy erős lovas csapatot indított az ágyúzás irányában, hol állásomat, mely nagyon kedvező harci állás volt, megtarthassam, hirtelen két oldalt egyenes vonalba szétállítottam embereimet egymástól száz-száz lépésre, őrszemeket képezvén, és magam az úton foglaltam állást, felhúzott pisztollyal. Alig állottunk fel az ellenséges lovasság csakhamar feljött a magaslatra és az ágyúzás irányában tartva vagy ötszáz lépésnyire megállott előttem az úton. Jól kivettem, hogy elől 4-5 tiszt lovagolt, és feltűnően sokáig tanakodtak, míglen lépést felém tartottak. Már azt hittem, hogy csúfra elszorítanak ezen jó positióból, de gondoltam magamban, hogy ezeknek nem áll érdekükben engem elkergetni, miután sietniük kell megjelenteni a csapatvezérnek az ágyúzás irányát, és abban sem csalódhattam, hogy ők az őrszemekből ítélve, nagyobb előőrsi csapatot véltek a hátam mögött rejteni. Csakugyan meg is állottak előttem vagy 200 lépésre, és miután a tisztek fennszóval vitakoztak egymással,

hirtelen a sereg felé ügetve eltávoztak. Ahogy hátat fordítottak, én egy altisztet 6 emberrel beküldöttem Vízaknára, az eddig tapasztaltakat megjelenteni, és egy szakasz segítségét kérni, mert akkor már csak 10 emberrel maradtam.

Alig érkeztek a császáriak a sereghez, újból kiindult onnan egy kisebb lovas csapat, ugyanazon nyomon, melyen az előbbiek haladtak, sebesen vágatva arra a helyre, ahol az előbbiek megállottak, és miután egy ideig figyelemmel hallgatták az olykor-olykor megszólalott ágyúlövéseket, az előbbiek nyomán felém tartottak, és újból ott, ahol az első csapat, megállottak előttem. Nagyon jól kivehettem, hogy idősb, magasabb állású törzstisztek voltak közöttök egynéhányan lehettek a tisztek vagy nyolcan, és vagy egy-két altiszt vagy közember, ezek is jó ideig farkasszemet néztek velem, míglen sebes iramban az előbbiek nyomán eltávoztak a sereg felé. Az ellenséges csapat csakhamar visszafelé indult N[agy]Szeben felé, ezt megjelentendő, újból visszaküldöttem egy altisztet 3 emberrel, sürgetve a segédcsapatot. Már ekkor csak 6 emberrel maradtam. Vagy egy félóra múlva megjött egy szakasz Vilmos-huszár³¹ engem felváltani azon rendelettel, hogy az általam elfoglalt előőrsi állást foglalják el. Egy hadnagy vezette a szakaszt, velök volt Éles Géza kadét őrmester is. Miután a tiszt megkérdezte tőlem, hogy hol álljanak fel, azt tanácsoltam, hogy egyes őrszemeket állítson fel ott, ahol mi állottunk és ő a domb alatt képezzen tiszti posztot. Ki is adta a rendeletet egy altisztnek, hogy hat emberrel váltsa fel az én embereimet, de egy nagybajuszú véri huszár kiállott és tiltakozott ezen felállítás ellen, mivel a reglement³² szerint kettesével kell az őrszemeket kiállítani és követelésbe tette azt is, hogy az altiszti poszt 6 emberrel 600 lépésnyire és nem messzebb legyen felállítva az őrszemektől. Nekem szemem-szám elállott ezeket hallva, és miután láttam, hogy a különben altiszti műveltségű tiszt habozik, azt kérdeztem a tiszttől, hogy: „nálatok a közemberek parancsolnak?” Melyet hallva a raisonírózó³³ közember még inkább nyelvelt. Ezután hozzám jött Éles Géza csitítani halkán azon kérdéssel, hogy nem tudom-e, hogy az ő depót századukba³⁴ az ezred bitangjai, akikkel az ezrednél nem boldogultak, mind összpontosítva vannak. Miután biztosítottam Éles Gézát, hogy ha az én szakaszomból akadna egy ilyen vakmerő, már régen átlőttem vagy levágtam volna, sok szerencsét kívánva ezen legénységhez, Vízakna felé távoztam embereimmel. Megjelentve a tapasztaltakat, elszállásoltunk.

Aznap esteli 6 órától 12-ig két ágyúval egy magaslaton előőrsön voltam szakaszommal, fejedelmi dolgunk volt, mert tüzet is lehetett rakatni az ágyúktól félre, és a tüzérek társzekerén deszka is volt, melyekre a nagy hó tetején legalább leülhettünk a tűz körül. Többször zavartak azon éjjel az ellenséges portyázók, de ágyúzásra nem került a sor, mert magunk is elűztük őket. Egész éjjel havazott, úgyhogy nyergeink hóval lettek borítva, a hirtelen felülés utáni erős lovaglás alatt elolvadt alattunk a hó, úgyhogy valahányszor visszatértünk, fel voltunk ázva egészen, de azért náthát egyikünk sem kapott. Éjjélkor felváltottak.

Február 3-án Bem majdnem egész seregét kémszemlére vezette N[agy]Szeben felé, amidőn mi egész a város alá portyáztunk, megugratva

a császári előőrsoket, visszafelé élelmet hoztunk vagy 10-15 szekérral egy közel eső faluból. Azon este 6 órától 12 óráig újból előőrson voltam ugyanazon helyen és ugyanazon két ágyúval. Az egész este csendesen folyt le, mely alatt feltűnt nekem a tűz mellett, hogy egyik székely legényem, Kékedy István, nagyon leverten ült a tűzhely mellett, fejét tenyerére támasztva. Megszólítottam, hogy talán beteg, mely esetben menjen a városba, de ő egész szomorúan azt felelte, hogy nem beteg ő, de „holnap a kutyá a kerékhez fagy.” Igyekeztem őt jobb kedvbe hozni, mert nagyon nem szerettem embereimnél a levertséget.

Megkínáltattam borral, kinevetve állítását azon megjegyzéssel, hogy hiszen ellenség sincsen előttünk, de ő határozottan állította, hogy a szebeni csata³⁵ előtt is ilyen előérzete volt, és ha le nem kapta volna a fejét, biztosan elviszi egy ágyúgolyó. Gondolkodóba estem magam is beszéde fölött, mert saját szemeimmel láttam volt, mikor Bem közelébe lekapta Kékedy a fejét és Bem a korbáccsal feléje vágott, mormogván: „Du feiger Memme!”³⁶ Igyekeztem mindenképpen jó kedvbe hozni Kékedyt, de minden törekvésem füstbe ment.

Éjjélkor felváltattam, és február 4-én hajnalban, mint mindennap, kiállottunk a város előtt, minden csapat részére megérkezésünkkel kijelölt helyen. Mikor megvirradt, az egész térséget ellenséges csapatok által látuk elárasztva, s eszembe jutott a Kékedy előérzete. Lehetett az ellenség a felkelő csapatokkal vagy húszezer, mi pedig alig voltunk három vagy négy ezeren. Az ellenség közeledtével nagy bolondul ott hagytuk erős állásainkat, és megtámadtuk az ellenség előőrseit, el is foglaltunk egy-két ágyút és egy töltényes társzekeret. Vérszemet kapva Bem, egész seregét támadásra vitte. Pompásan sikerült az első támadás, mely alatt a Szatmár megyei honvédek két százada³⁷ szurony szegezve támadott meg egy osztály császári könnyű lovas³⁸, és azokat érzékeny veszteséggel a pokolba kergette. A mi másfél századunkat az arcvonal központján foglalkoztatta tábornokunk, ahol egy erős kartácstűzet is kiállottunk. Nyolc óra tájon egy helyen felállítva, egy nagy ágyúgolyó úgy elvitte a tőlem harmadik szomszédomban állott Kékedy fejét, hogy feje bőre külön repült le a lóról, mely fejlövéstől úgy össze lettünk vérrel és agyvelővel fecskendezve, hogy úgy néztünk ki, mint az eleven ördögök. Szegény Kékedy is tehát előre megérezte halálát. Ugyanazon golyó egy Várady nevezetű másodsorbelit is mellbe ült, ugyanígy esett el a szakaszomból még három ember.

Ezután az ellenség, látva csekély számunkat, tömegesen rohant felénk, és csakhamar urává lett a helyzetnek. A felbomlás pillanatában vettük a rendeletet: a jobbszárnyra húzódnunk az ottan csatározó egy század honvéd támogatására. Baltess főhadnaggal hozzá állottunk a csatárlánchoz, és biztattuk a fiúkat, hogy jól célozzanak, és miután elfogyott a töltényük, összeszedtük a másfél század huszár összes töltényeit, nem hagyva meg csak 2-2 töltényt, nekünk ugyanis gyalog töltényeink voltak, melyek porából jóformán felét elszórtunk, ha megakartuk tölteni kovás pisztolyainkat. Fel is tartottuk mi a lelket a honvédekben egy jó ideig, mely alatt Baltessnek jobb tenyerét lőtte át egy golyó, úgyhogy ő bevonult a csataterőről.

Mikor legjobban erőlködünk a gyalogok biztatásával, jött hozzánk, gr. Bethlen Gergely³⁹ alezredesünk azon hírrel, hogy az egész sereg megugrott, és így mi is húzódjunk a sereg után. Összeszedték tehát, azonnal honvédeinket, akik már alig maradtak negyvenen. Ezalatt az ellenség minden figyelme felénk fordult, másfél osztály lovasság tett egyenes támadást gyalogjaink ellen. Támadás közben azonban egy század kivált és tőlünk oldalt vett állást, és bennünket, nehogy bekeríttessünk, azon kellemtelen helyzetbe hozott, hogy a gyalogok segítségére nem tehetünk rohamot; felbiztattuk azonban a gyalogokat, hogy tömegesüljenek és vonuljanak oldalt. A császári lovasok, elől tisztjeikkel, a tömegben vállon tartott fegyverekkel vonuló honvédek szuronyait kezdték már vagdalni, kevés biztatásra azonban arcot fordítottak honvédeink és egy erős tüzeléssel sok lovaszt lelőttek, mire ezek visszafutottak. Csakhamar összeszedték azonban magokat és újból támadni készültek, midőn a császári tisztek egy csoportba nyomultak előre. Jékey⁴⁰ főhadnagyunk anélkül, hogy valakinek szállott volna, megtámadta egymaga a tisztcsapatot, akik ugyan porozták köpenyét és nagy shál⁴¹ kendőjét, ő hatalmasan vagdalkozott. Mikor észrevettük, alezredesünk még a front⁴² előtt állott velem, eszembe jutott, hogy az egész csapatot nem vezethetem segítségére a császáriak oldalposztja miatt, de szakaszomat rohamra vezényeltem, oda is vágattunk hirtelen, ezzel egy időben a honvédek is elkezdettek tüzelni, úgyhogy rövid vagdalkozás után csakugyan megugrasztottuk az egész osztályt, és jó tova is űztük elannyira, hogy az általok elfogott és lefegyverezett honvédeket, és köztük Adler nevű századost⁴³ sikerült megmentenünk. Szegény Adler úgy nézett már ki, mintha az akasztófáról esett volna le. Ezután ráírváltunk a honvédekre, hogy már most sebes lépést siessenek előre, mert egy zászlóalj ellenséges gyalogság is közeledett már felénk. A honvédek nyomában csakhamar elértünk egy utca sikátort, amelybe amidőn éppen be akartunk bocsátkozni, egy szemközt ellenünk siető egy századnyi ellenséges gyalogság sortüzét állottuk ki minden baj nélkül, mert magasan lőttek örömben vagy ijedtükbe. A sikátoron zavartuk erősen a honvédeket, hogy valahol meg ne rekedjünk. Futottak is szegények, mely alkalommal én leghátul kullogtam szakaszom után, és amidőn már a sikátor nyílásától vagy 100 lépésnyire voltam, egy Konrád nevű, Csipkésből⁴⁴ toborzott emberem mellettem hirtelen leesett a lováról. Azt hittem, hogy a hátunk mögött hagyott gyalogság golyója érte, de ő hirtelen felugrott a földről és akkor láttam, hogy a nyerge fordult a ló hasa alá. Egy emberre reákiáltottam, hogy szálljon le, odaadtam késemet, hogy vágják át a hevedert, sürgetve őt, hogy üljön lovára, de ő még a nyeret is maga elé tétette. Ezzel elkészülten, előre nézve, megütközéssel látom, hogy a sikátor nyílását 5-6 ellenséges gránátos⁴⁵ elállotta. Hátra nézve láttam, hogy a reánk tüzelő ellenséges század vonul utánunk, egyenként lövöldözve. Nem volt tehát más mód, mint nekimenni a mindinkább szaporodó gránátosoknak.

Felvillant bennem azon gondolat, hogy különben is dühös lovamat felvillanyozom, miért is jól megsarkantyúztam, visszatartottam, és miután reákiáltottam embereimre, hogy a trenzli⁴⁶ szírat kapják fel, nehogy megkaphassák a gyalogok, jól megkardlapozva lovamat, neki bocsátottam a

szuronyoknak. Nem csalódtam kedves Rózsimban, mert egy kevés vissz tartás elég volt neki arra, hogy reáágaskodva szökött a gyalogokra, kik közül kettő alánk került. Mikor a lába a földet érte, az elébe gurult medvebőr süvegtől félre ugrott újból és engem ezalatt a szuronyok özöne fenyegetett, melyek ellenében osztogattam a vágásokat előre-hátra, úgyhogy egy gránátosnak úgy vágtam kezéből ki szuronyát, hogy a fején keresztül repült elfelé. Az utca telve volt már gránátosokkal és más gyalogokkal, akik százával küldözték utánunk golyóikat.

Lovaink repülve vittek bennünket az utcának Szerdahely felé néző végére, ahol hirtelen kifordultunk az utcából a sövény mellé, és így meglettünk mentve. El nem felejttem soha életemben azon kéjelvezetet, melyet a szuronyok felett repülve éreztem, kis Istennek hittem magamat, hogy ennyire didalmaskodtam ellenségeimen. Képelem, hogy mennyire szégyenlette magát az a tengernyi baka és cserepár⁴⁷, hogy le nem bírjak szúrni vagy lőni. Az utca nyílásán egy szomorú jelenet várt reám, mert ott volt majdnem összes tüzérségünk és szekereszetünk egymásba akadva, megrekedve. Volt ugyanis Bemnek egy Bauer⁴⁸ nevű tábornoki főnöke, aki, habár meg is hagyta neki Bem, hogy mindaddig, míg újabb rendeletet nem küld, ne indítsa el a szekereket, de miután maga is a csatatéren volt, láthatta, hogy Bem azon kétségbeeséssel határos küzdelemben, mellyel magát védte, nem érhetett reá hozzá rendeleket küldeni, és azt is láthatta, hogy visszavonulni kénytelenítettünk, mégsem indította el a szekereket, de kitétte őket az összetorlódás veszélyének. Szinte sírtam, a mi gyönyörű lovas ütégünket látva megtorlódva, nem tudhattam rajtok segíteni, de legalább reájok kiáltottam a kocsisokra és tüzérekre, hogy hagyják ott ágyúikat, és siessenek utánam a hegyre fölfelé. Az ellenség már ott termett az utca torkolatán, nagy hurahkal támadva meg megkötött ágyúinkat. Mikorára a hegyre értünk, vagy 50 tüzért és kocsist láttam utánam sietni. A hegy tetejére érve, Bem éppen a megmaradt lovasságot számoltatta. (Nem hallgathatom el, mennyire jól esett, hogy századunk legénysége, ahogy meglátott megéjlenezett, mely jelentet Makray⁴⁹ magyarázta meg Bemnek, jelezve, hogy nekem szólott, akit már veszve hitt.) Ahogy megláttak a fiúk, megéjleneztek. Bem is csak nézett, hogy kinek szól ez a nagy öröm.

A csapatokhoz állva, Makray magához szólít, tudtomra adván, hogy egy nagyon fontos kézírattal megyek 12 emberrel Balázsfalvára. Mintha minden fogamat egyszerre kirántották volna, oly rosszul esett ezen rendelet, a levélhordás szolgálatot akkor keveselltem a magam részére. Szerencsémre eszembe jutott, hogy a vidékkel ismeretlen vagyok, és oláhul sem tudok, amellet odasúgtam Makraynak, hogy az Istenre kérem, ne küldjön a levéllel. Meg is hallgatta kérésemet, és más tisztet szólított ki; hozzá adtak 12 embert és a megmaradt legénységet négy szakaszba osztották, 14 emberrel és annyi altiszttel, amennyi jutott.

Másfél századból ennyire olvadtunk le a szebeni csata óta, tiszt is bőven volt, de nekem azért adtak szakaszt. A gyalogság, számra ezer; egy zászlóaljba lett beosztva, megjegyezvén, miként Vízaknáról kétfelé szakadt seregünk, az egyik rész a Vilmosokkal Marosvásárhely felé menekült. Ágyúnk maradt 7 a rezervéből⁵⁰, többnyire 3 fontosak.

Ezután megkezdettük azonnal az erdélyi hadjáratnak dicsőségére vált négy napi visszavonulást a piski híd felé.

Naplótöredék az 1848/9. évi hadjáratról Hogyan tanított meg Bem apó az osztrák taktikára?⁵¹

Az 1849. évi február hó 6-án reggeli 6 órakor Szászsebesen az előőrsök egy Troszkolánszki⁵² nevű császári főhadnagyot mint parlamentairet bekötött szemmel kísérték be a városba. Bemmél kívánt beszélni, akit miután teljesen körül van véve, a maga megadására komolyan felhívott. Bem határozottan odanyilatkozott, hogy nem adja meg magát. Ezután a parlamentairet azon kegyességét kérte a maga, mint lengyel részére, hogy Bemet a lengyel hőst láthassa. Bem azonban azt felelte, hogy olyan lengyelnek, aki a népek szabadsága ellen harcol, nem mutassa meg magát. Azzal Bem távozott szobából és a segédtsíjtjeinek meg volt hagyva, hogy vegyék le a kendőt a parlamentaire szeméről, reggeliztessék meg minél jobban és minél hosszabb ideig. Bem se időzött tovább, de lejött hozzánk a piacra, ahol az egész sereg fel volt már, mint minden hajnalba állítva, és intve a parancsnoknak, minden zaj-, trombita- és dobszó nélkül megindított bennünket Déva irányába. Elöl ment három szakasz Mátyás-huszárral, az én szakaszom képezte az előcsapatot, utánunk az 1000 főre mehető gyalogság és hát ágyú, utóvédül egy szakasz huszár.

Mikor már jó messzire, majdnem egy félóra járásnyira haladtunk, gróf Andrássy Aladár⁵³ és még egy segédtsíjt vezető utánunk Troszkolánszky parlamentairet bekötött szemmel, mellettünk elhaladva jól megnéztem, csinos, magas, szőke, erőteljes fiatal ember volt, almás szürke lovon, aki bennünket a múlt éjjeli kémszemlének alkalmával beakart keríteni, de nem sikerült, előttünk vagy 6-700 lépésnyire levették a kendőt a szeméről, kezét szorítottak vele és ott hagyták. Ő azonnal sarkantyúba vette lovát és az első halomig vágatva haladva előre, mígnem megállva feltűnően sokáig nézett reánk, úgy látszott, hogy nagyon meglepte az, hogy seregünk már oly nagyon előhaladt a városból. Mikor már 300 lépésnyire haladtunk hozzá, elvágatott balra osztályához, mely jó távolban volt felállítva. Utána nézve vettünk észre egy szekeret, melyet 3 ellenséges lovas kísért, ~~tőlünk~~ az ellenséges csapat felé haladva. Még mielőtt intézkedhettem volna ezen szekér behozatalára nézve, egy nyargonc⁵⁴ jött hozzám, és Bem nevében meghagyta, hogy hozzam be azon szekeret. Én azonnal személyesen indultam a szekér után 4 emberrel, de a lovasokat nem tudtuk utolérni, mert jó előre megugrottak. A szekeret, mely tele volt a mi sebesültjeink lemészárlásakor elfoglalt fegyverekkel, csákokkal és kokárdákkal, megfordítva elvezettem Bemhez, akit nagyon meglepett ezen szekér terhe. Alig indulunk meg, három osztály ellenséges lovasság rohant elő a mi üzésünkre, miért is a hátulsó lovas szakasz előre, és az első három szakasz hátra rendeltetett, és így én hátra jutottam. A töltésen utánunk egy osztály ágyúkkal, balra oldalt hasonlóan egy osztály könnyűlovas, és jobbra oldalt a székelly huszár osztály⁵⁵ képezte az ellenségnek bennünket alig 1000 lépésnyire üldöző előcsapatját. Az üldözők mindinkább közeledtek ~~felénk~~,

mely körülmény Bem figyelmét is magára vonván, ~~úgyhogy a Kenyérmező⁵⁶ előtti egy-kettős nyeret képező magaslaton magaslaton~~ magaslaton, melyre és amelyről az országút mély bevágatott van vezetve, a második ~~nyeret~~ bevágáshoz értünk, Bem bevárta a szakaszomat és azt kérdezvén: „Wer ist der Arrière-Commandant?”⁵⁷ Midőn jelentettem magamat, röviden a következő rendeletet adta ki: „Stellen Sie 16 Volontairs auf der Strasse, dass Sie sich undurchsichtlich machen, die sollen diesen Platz bis zum letzten Mann behalten bis zum Signal von unten, nach welchem Sie rasch nachmaschieren sollen – Verstanden?”⁵⁸ „Ja Herr General, ich werde mit meinem Zug den Befehl ausrichten.”⁵⁹ Azzal ott hagyott bennünket. Megértettem, hogy mit akar, de hogy voltaképpen mi célból rendelte ezt, azt nem értettem. Azonnal felállítottam embereimet jó sűrűen, kik az altisztekkel húszan voltak, ~~de még~~ és pedig úgy, hogy a hátulsó sor lovai az első sor lovai közé állottak, ~~fejeiket~~ megnéztem egy kis távolságról, hogy jól van-e, figyelmeztettem embereimet, hogy nagyon fontos feladat vár rájuk, az ellenség feltartóztatása, és hogy helyén legyen a szívük, mert Bem az utolsó emberig hagyta ezen helyet megtartani, tudtokra adtam továbbá, hogy vigyázzanak a trombitaszóra alólrul, mely után hirtelen utána kell vonulnunk a seregnek.

Alig végeztem el ezen intézkedést, amidőn az előttünk lévő útbevágásba egy csomó tiszt előlovaglása mellett ügetve tört elő az ellenséges osztály, akik azonban „Halt!”-tot⁶⁰ vezényelve megállottak. Meglepett bennünket, hogy ennyire megembereltek, csakhamar visszament az egész csapat. Utána alig 5-10 perccel 5-6 tiszt jelent meg a bevágásba, köztök egy-két élteőbb törzstiszt, ezek sokáig beszélgettek egymással, míg lassan visszalovagoltak. Nagy feszültséggel vártuk a további fejleményeket, de azok sokáig vártak magukra, úgyhogy mi reáértünk a kulacsokat elővenni és reágyújtogatni. Nagysokára az útbevágás melletti magaslatra egy-egy háromfontos ágyút vontattak fel, és azokat lemozdonyozva és kötéltre bocsátva rájuk szegezték ki. Elgondolva, hogyha két oldalról belénk kartácsolnak, az utolsó ember is alig fog megmaradni. Újból hozzáálltam a lelkesítéshez, figyelmeztetve embereimet, hogy szembe néztünk mi már máskor az ellenséges ágyúknak és azért soha meg nem bomlott sorunk, mire ők teljesen megnyugtattak.

Ezalatt az ágyúk csöveit kitisztogatták a tüzekek, már a töltényeket is előhozták, melyekből csakhamar kinézték embereim, hogy nincsen kartácsuk, mikor már a töltényeket belökdösték a csövekbe, megszólalt alólról a trombitaszó, nem sok kínálgatás kellett hozzá, hogy nyomban megforduljunk és rohanjunk lefelé az országúton, midőn fele körül lehettünk a domboldalnak, a mieink szemközt elsütöttek három ágyút, úgyhogy első pillanatra azt hittük, hogy rájuk lőnek, de visszanézve örömmel tapasztaltuk, hogy az útbevágás tetejére érkezett és bennünket üldöző császáriakra lett irányozva ~~a~~ az öszvemenő három lövés, és az talált is, mert nagy zavar lett köztük és nem is üldöztek tovább. Ezen lövéseket még három lövés követte. A hegy aljára érkezve, ottan 50-60 gyalogot a bécsi légióból és a tábori rendőrcsapatból összeállítva és két szakasz huszárt találtuk. Összejövén a tisztek, azt határoztuk, hogy az ágyúkat elküldjük a sereg

után, nehogy azon esetre, ha mindhárom osztály lovas által támadtatónk meg, veszélyeztessük azokat, a gyalogokat tömegbe állítjuk, 50 lépésnyire bevárjuk az üldözőket és a sortűzzel egyidejűleg mi is két oldalról rohamra kelünk ellenök.

Ezen tervünk a legpontosabban keresztül lett vite, a jól irányzott sortűz az ügetve előretörő ellenséges lovasság előcsapatát képezett tisztekből és a hátok megetti öszvetorlódott sűrű tömegből sokat leterített, rohamunk csakis addig tartott, míg az ellenség vad futása a hegynek azt feleslegessé nem tette. Ezután nem sok vesztenivaló időnk volt, miért is a gyalogokat kettős lépésbe szorítottuk magunk előtt és egy kanyarulatán túl letértünk az országútról, és csakhamar elértük a Kenyérmezőt, ahol egy örvendetesnek látszó meglepetés várt reánk, ugyanis egy századnyi veressapkás és csákós huszár várt bennünket ottan felállítva, eleinte azt hittük, hogy a Dévára előreküldött századunk tért már vissza és hozott segítséget, de közelebb jöve láttuk, hogy Bem a feles számmal lévő tüzérekocsisokat és tüzéreket, de sőt markotályosnékat ültette lóra, fejökbe adva az első szakasz huszár veres sapkáit és elesettek csákóit és veres kendőket, hogy az ellenséggel elhitesse, miként segítséget kapott. Meg is állott jó távolba az ellenséges előcsapat, és csak ágyúit szólaltatta meg elleniünk. A mellette lovon ülő Petőffynek⁶¹ mintegy fedezete mellett.

Mihely Bem közelébe értünk, aki mellett (sic) egy tatárhalom megett volt elfoglalva ágyúit felállításával, először Mayer⁶² főhadnagy tett jelentést a hegy alatti feltartóztatásról, utána én jelentettem a domb tetején sikerült taktikáról, melynek hallatára Bem apó elnevette magát örömébe, azt mondván: „Das war die österreichische Taktik.”⁶³ Meg is tudakoztam a császáriaknál szolgált tisztektől az österreichische Taktikot, mely abból áll, hogy a kiszegezett és kartáccsal megtöltött ágyúkat a lovasság eltakarja, és midőn az ellenség rohamra kél a csekély lovasság ellen, az ágyúkat eltakaró lovasság két oldalt eltakarodik és az ágyúk közlől kartáccsal lepik meg az előrerohanó ellenséget. Így aztán már tudtam, hogy hogy miért nem rohant egyenesen reám a császáriak, de ágyúkat szegeztek ki ellenem.

Csakhogy Bem apó elég rég tanulta ~~furfanges~~ volt ezen fogást ágyúk nélkül is keresztül vitetni. A fenntebbiekből kitetszőleg Bem apó véghetetlen éles esztét érvényesítette a hajnali kivonulásnál, és már amidőn a parlamentair feltartóztatásának idejét ügyesen felhasználta arra, hogy sergével kisiklott a körülzáratás elől, továbbá az osztrák takticával határozottan számított arra, hogy az osztrákok fel fogják ösmerni taktikájukat, és ezzel elegendő időt biztosított magának arra nézve, hogy a Kenyérmezőt elérhesse, és ottan arcot fordíthasson az ellenség ellenében. És végre az állólovacsapat felállításával megdöbentette az ellenséget, és ezzel időt nyert visszavonulása közben.

Adott volna az Isten szabadságharcunknak több Bem vezért, nem végződhetett volna harcunk olyan kudarcral, mint ahogy végződött Világosnál.⁶⁴

■ JEGYZETEK

1. A témára lásd: Hermann Róbert: *Műfajok és tendenciák az 1848–1849-es erdélyi napló- és emlékirat-irodalomban*. In: *Ágyúba öntött harangok*. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Szerk.: Hermann Róbert – Benkő Levente. Barót–Sepsiszentgyörgy, 2014. 221–269.
2. Szentkatolnai Bíró Lajos (1820–1884) a 15. (Mátyás) huszárezred századosa.
3. Csiszér Gábor a 15. (Mátyás) huszárezred őrmestere.
4. Dercsényi László (1822–899) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.
5. Eszterházy Kálmán gróf (1830–1916) a 15. (Mátyás) huszárezred hadnagya.
6. Imreh Sándor (1830–1895) nyomdász, szakíró, nyomdavezető és 1848–49-es Mátyás-husár.
7. Jakab Elek (1820–1897) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.
8. Kinizsi István (1826–1886) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.
9. Koós Ferenc (1828–1905) református lelkész, író, 1848–49-es Mátyás-husár.
10. K. Horváth Ignác (1814–1915) a 15. (Mátyás) huszárezred alezredese.
11. Máday Ferenc (1808–?) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.
12. Szalay Elek (1820–1896) Mátyás-husár, majd a 135. Honvéd zászlóalj hadnagya.
13. Szász Lajos a 15. (Mátyás) huszárezred tizedese.
14. Szerdahelyi Kálmán (1829–1872) Mátyás-husár, majd a 4. honvéd vadászrezred főhadnagya.
15. Székely Gergely (1822–1897) a 15. (Mátyás) huszárezred hadnagya.
16. Hermann Róbert: *A szabadságharc hadtörténete*. Bp., 2001. 35–36.
17. Mikes Kelemen gróf (1820–1849) ezredes, a 15. (Mátyás) huszárezred parancsnoka.
18. Bethlen Gergely gróf (1812–1867) ezredes, a 15. (Mátyás) huszárezred parancsnoka.
19. Pálffy Domokos (1812–1871) a 15. (Mátyás) huszárezred őrnagya.
20. Gál Sándor (1817–1866) ezredes, a székelyföldi hadosztály parancsnoka.
21. Az ezred történetének teljes körű feldolgozása: Süli Attila: *A 15. (Mátyás) huszárezred története*. (48-as könyvtár) Bp., 2019; Kedves Gyula: *A szabadságharc huszárai*. Bp., 1992. 60.
22. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/d-5A6/dercsenyi-kalman-609/>
23. Dercsényi Kálmán: *Bem tábornok 1848/49. évi téli hadjárata*. In: *Adalékok Zemp-lén vármegye történetéhez*. 13. évf. (1907) Szerk.: Dongó Gyárfás Géza. 38–58., 139–152., 257–309.
24. Budapesti Hírlap 3. évf. (1883) 74. sz. Melléklet.
25. Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban*. I–III. Bp., 1998–1999.; Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 184–49. évi szabadságharcban*. Bp., 2000; Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. Bp., 2008–2009. A fenti művek bővített, kiegészített változata: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/>
26. Kemény Farkas báró (1797–1852), őrnagy, később honvéd ezredes. Kemény ekkor már alezredes volt.
27. Dercsényi László (1822–1899) az ezred kapitánya.
28. Balthesz Frigyes (1812–?), őrmester, később kapitány az ezredben.
29. Anton Puchner báró (1779–1852) császári-királyi altábornagy, erdélyi főhadparancsnok.
30. József Bem (1794–1850) vezérőrnagy, az erdélyi magyar hadsereg parancsnoka. Később altábornagy.
31. 10. (Vilmos) huszárezred.
32. Szabályzat.
33. Okoskodó.
34. Raktárt biztosító század.
35. 1849. január 21-én.

36. Te gyáva mamlasz!
37. A szerző itt feltehetőleg a Szatmár megyei és felsőbányai önkéntes nemzetőrök két századára gondolt.
38. A 3. (Ferdinánd Miksa) könnyűlovas ezred.
39. Bethlen Gergely gróf (1812–1867) később ezredes és ezredparancsnok.
40. Jékey Lajos (1801–1885). Porcsalmi Jékey Lajos (1801 k.–1885), 1848 augusztusától önkéntes a Mátyás-huszárezredben, a szabadságharc végéig századosi rangot ért el.
41. Sál.
42. Arcvonal.
43. Sewer Adler, a 4. honvédszászlóalj századosa.
44. Erdőszentgyörgy része.
45. Az erdélyi kiegészítésű Uracca gránátos zászlóalj
46. Feszítőzabla.
47. Gúnyos neve a császári-királyi sorkatonáknak, akik a fehér nadrágon fekete harisnyát viseltek.
48. Bauer Alajos (1814–1863) honvéd őrnagy.
49. Makray László (1815–1876) az alkulat őrnagya, később alezredes.
50. Tartalék.
51. „A Budapesti Hírlaphoz beküldve 1891. május 20.”
52. Leonard Truskolosaki főhadnagy, a 3. könnyűlovas ezred tisztje.
53. Andrássy Aladár gróf (1827–1903) honvéd őrnagy.
54. Parancsvivő lovas katona.
55. A 11. (Székely) huszárezred császári oldalon harcoló, zömében románokból álló két százada.
56. Az Alkenyér (Zsibód) melletti Kenyérmező.
57. Ki az előcsapat parancsnoka?
58. Állítson fel 16 önkéntest az utcára úgy, hogy ne lehessen átlátni rajtuk, az utolsó emberig védjék a pontot, az alulról jövő jelre jöjjenek azonnal utánunk! Megértette?
59. Megértettem Tábornok Úr, a szakaszommal teljesíteni fogom a parancsát.
60. Állj!
61. Petőfi Sándor (1823–1849) költő, honvéd őrnagy.
62. Mayer Adolf (1821–?) az ezred későbbi főszázadosa.
63. Ez az osztrák taktika volt.
64. Utalás az 1849. augusztus 13-án a Világos melletti szőlői síkon történt fegyverletételre.